

УДК 347.91:347.122](477) «20»

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.42>

ПРОБЛЕМИ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ В УКРАЇНІ

Костик Е.Р.,

*адвокат, доктор філософії в галузі права,
системні кафебри цивільного права та процесу
юридичного факультету ЛНУ ім. І. Франка*

ORCID: 0000-0003-1282-7649

e-mail: emiliya.kostyk@lnu.edu.ua

Костик Е.Р. Проблеми доступу до правосуддя у цивільних справах в Україні.

У статті проведено аналіз актуальної та ключової проблеми доступу до правосуддя у цивільних справах, яка потребує негайного вирішення для забезпечення особі її гарантованого Конституцією України права на звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Це право закріплене як в ч. 1 ст. 15 ЦК України, яка передбачає право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорення, так і в ст. 4 ЦПК України, в якій зазначено, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів.

Аналізуючи судову практику, було встановлено, що залишаючи позовні заяви без руху чи відмовляючи у відкритті провадження у справі, суди нехтують такими базовими принципами, як верховенство права, розумність строків розгляду справи судом та гарантованим правом кожної особи на доступ до правосуддя.

У статті здійснено детальний аналіз конкретних ухвал про залишення без руху та відмови у відкритті провадження у справі місцевих судів України, знайдено невідповідності з нормами процесуального та матеріального права, а також нехтування актуальними постановами Верховного Суду, що призводить до затягування розгляду справи, перешкоджанням особі зверненню до суду за захистом свого порушеного права через призму надмірного формалізму та вільного тлумачення закону судами першої інстанції.

Авторкою запропоновано вирішення проблеми доступу до правосуддя на підставі актуальної практики Верховного Суду, порівняльного аналізу постанов апеляційних судів, які скасовують ухвали про відмову у відкритті провадження у справі, висновків провідних науковців та власного адвокатського досвіду.

Ця стаття буде «настільною книгою» адвокатам, які зіштовхнуться у труднощах у доступі до правосуддя задля захисту прав своїх клієнтів.

Ключові слова: цивільні правовідносини, захист цивільних прав, залишення без руху, відмова у відкритті провадження у справі, іноземний елемент.

Kostyk E.R. Problems of access to justice in civil cases in Ukraine.

The article analyzes the urgent and key issue of access to justice in civil cases which requires immediate resolution to ensure that a person has the right to apply to court for the protection of constitutional rights and freedoms of a person and a citizen guaranteed by the Constitution of Ukraine. This right is enshrined in part 1 of Article 15 of the Civil Code of Ukraine, which provides for the right of every person to protect his or her civil right in case of its violation, non-recognition or challenge, and in Article 4 of the Code of Civil Procedure of Ukraine, which states that every person has the right to apply to the court for protection of his or her violated, unrecognized or challenged rights, freedoms or legitimate interests in accordance with the procedure established by this Code.

By analyzing the case law, the author establishes that by leaving claims without motion or refusing to initiate proceedings in a case, courts neglect such basic principles as the rule of law, reasonableness of the timeframe for court consideration of a case, and the guaranteed right of everyone to access to justice.

The article provides a detailed analysis of specific rulings on leaving a case without motion and refusing to initiate proceedings by local courts of Ukraine, identifies inconsistencies with the rules of procedural and substantive law, as well as neglect of relevant rulings of the Supreme Court, which leads to delays in the consideration of a case, and prevents a person from going to court to protect his or her violated right through the prism of excessive formalism and free interpretation of the law by the courts of first instance.

The author proposes a solution to the problem of access to justice based on the current practice of the Supreme Court, a comparative analysis of the decisions of the appellate courts that overturn the decisions to refuse to open proceedings in a case, the conclusions of leading scholars and her own attorneys' experience.

This article will serve as a "handbook" for attorneys who will face difficulties in accessing justice to protect the rights of their clients.

Key words: civil legal relations, protection of civil rights, leaving without action, refusal to initiate proceedings, foreign element.

Постановка проблеми. У зв'язку із введенням воєнного стану на території України, багато жінок виїхали за кордон, що вплинуло на кількість розлучень. Звертаючись до суду про розірвання шлюбу, позивачі отримували повністю абсурдні ухвали про залишення без руху, що викликало велике занепокоєння та затягувало процес розірвання шлюбів. Будучи науковцем та практикуючим адвокатом, систематизувавши зазначені ухвали, які потребували термінового реагування для захисту прав та інтересів клієнтів, а також досвід колег-адвокатів зумовили на науковому рівні комплексно дослідити проблему доступу до правосуддя у цивільних справах та запропонувати свої варіанти вирішення зазначеної проблеми. Без уваги не залишився інститут відмови у відкритті провадження у справі. Адже, згідно аналізу ухвал, суди вільно тлумачать норми ЦПК України. Однак, можливість апеляційного оскарження згаданих ухвал є великою перевагою. Виходячи із відповідних постанов апеляційних судів, які мною були досліджені, містять адекватну оцінку обставинам справи та чітке обґрунтування законодавства.

Мета дослідження – розглянути особливості судової практики щодо перешкоджання доступу до правосуддя через призму цивільного та цивільного процесуального права.

Стан опрацювання проблематики. Проблема доступу до правосуддя піднімалася у працях провідних науковців України, таких як В.М. Коссака, О.І. Угриновської, З.В. Ромовської, В.І. Крата, Р.Я. Лемик, С.В. Сенник, О.О. Кота, Є.О. Харитонова, О.І. Харитоновой, К.Г. Некіт, а також у постановах Верховного Суду та ін. Проте, проблема доступу до правосуддя залишається надалі актуальною, багато питань потребує відповідей та вирішення.

Виклад основного матеріалу. Право особи на звернення до суду є основоположним конституційним правом, адже, відповідно до ч. 2 ст. 8 Основного Закону України, норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [3].

Відповідно до ч.ч. 1, 5 ст. 4 ЦПК України, кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Жодна особа не може бути позбавлена права на участь у розгляді своєї справи у визначеному цим Кодексом порядку [22]. Частиною 1 ст. 15 ЦК України визначено право кожної особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування [4, с. 45]. Зазначені права регламентовані у статті 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно із якою, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення[2].

Об'єктом судового захисту визнаються права, свободи чи інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, інтереси держави. Цей захист відбувається за визнаними стандартами судочинства: розгляд і вирішення цивільних справ має бути справедливим, неупередженим та своєчасним [15, с. 186]. Цілком погоджуюся із авторами монографії «Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану», що у широкому розумінні право на справедливий суд можна розглядати як тотожне поняття праву на доступ до правосуддя, воно включає в себе: 1) необтяженість юридичними та економічними перешкодами доступу до судової установи;

2) належна (справедлива) судова процедура; 3) публічний судовий розгляд; 4) розумний строк судового розгляду; 5) розгляд справи незалежним та безстороннім судом, встановленим законом; 6) виконання судового рішення [15, с. 187].

Проте, аналізуючи судову практику, на жаль, можна побачити зворотнє. Адже, залишаючи позовні заяви без руху чи відмовляючи у відкритті провадження на підставах, які не передбачені ЦПК України, суди позбавляють особу реалізувати своє гарантоване Конституцією України, право на звернення до суду для захисту своїх прав і свобод.

Для прикладу, цивільна справа № 465/9869/24 за позовом громадянки України до громадянина Федеративної Республіки Німеччина про розірвання шлюбу, який було зареєстровано на території України, залишаючи позовну заяву без руху, суддя зазначає, що:

«Недоліки позовної заяви мають бути усунуті шляхом надання суду доказів, якими позивач обґрунтовує підстави його звернення саме до Франківського районного суду м. Львова, доказів про адресу реєстрації відповідача або його останнє відоме зареєстроване місце проживання чи перебування. Крім цього, шляхом подання належним чином оформленої заяви, яка буде містити дату та підпис позивача (представника позивача) із значенням вищевказаних відомостей, зокрема слід зазначити підстави, що перешкоджають розірванню шлюбу з відповідачем в органах державної реєстрації актів цивільного стану та зазначення фактичного місце проживання сторін, про повідомлення про проживання сторони в Україні, чи за кордоном» [18].

Зазначена ухвала, на мою думку, є прикладом надмірного формалізму та порушення права особи на доступ до правосуддя та не відповідає нормам ЦПК України.

Згідно із ст. 185 ЦПК України, суд постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху у випадках:

1. позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у статтях 175 і 177 ЦПК України;
2. якщо позовну заяву подано особою, яка відповідно до частини 6 статті 14 цього Кодексу зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його;
3. у разі надходження до суду справи, що підлягає вирішенню в порядку цивільного судочинства, після закриття провадження Верховним Судом чи судом апеляційної інстанції в порядку господарського чи адміністративного судочинства [22].

Аналізуючи зазначену норму, я вважаю, що підстави для залишення вище згаданої позовної заяви без руху відсутні з огляду на наступне:

По-перше, щодо доказів про адресу реєстрації відповідача або його останнє відоме зареєстроване місце проживання чи перебування, то згідно із ст. 27 ЦПК України, позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом [22]. Відповідно до ч. 3 ст. 175 ЦПК України, позовна заява повинна містити, зокрема, місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб) [22]. Оскільки, у вище згаданій ухвалі, зазначено, що позивачці необхідно надати докази місця проживання відповідача, презуюмо, що вимоги ст. 175 ЦПК України щодо зазначення адреси місце проживання чи перебування відповідача виконані. Проте, аналізуючи вище згадані статті ЦПК України, жодна не встановлює обов'язку доказування цієї обставини. Варта уваги ст. 2 ЗУ «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», яка встановлює, що громадянам України, а також іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, гарантуються свобода пересування та вільний вибір місця проживання на її території, за винятком обмежень, які встановлені цим Законом [14]. Що, у свою чергу, створює незручності для позивача для визначення підсудності, а тим більше, якщо він володіє інформацією щодо одного місця проживання відповідача. Тим паче, закон України, не зобов'язує громадянина іноземної держави, який перебуває на території України не більше 90 діб реєструвати своє місце проживання у зв'язку із укладенням шлюбу в Україні без наміру проживати на її території після його укладення [13].

По-друге, щодо зазначення підстав, що перешкоджають розірванню шлюбу з відповідачем в органах державної реєстрації актів цивільного стану, то на мою думку, подання сторонами спільної заяви про розірвання шлюбу до органу державної реєстрації актів цивільного стану згідно ст. 106 СК України є їхнім правом, а не обов'язком. Якщо позивачка не спілкується, не проживає з відповідачем, не веде з ним спільне господарство, а отже, у неї відсутні жодні, передбачені чинним законодавством підстави, щоб займатися розшуком відповідача для подання в органи ДРАЦС спільної заяви про розірвання шлюбу.

Також, у спорах про розірвання шлюбу, чинним законодавством не передбачене досудове врегулювання спору, тому у позивачки відсутній обов'язок «зазначити та надати до суду докази ухилення відповідачем від подання відповідної спільної заяви до органу державної реєстрації актів цивільного стану, тобто про те, що існує спір».

По-третє, щодо зазначення фактичного місця проживання сторін, про повідомлення про проживання сторін в Україні, чи за кордоном, на мою думку, зазначена інформація була необхідна судді для здійснення виклику відповідача до суду. Законодавець вирішив зазначену проблему, оскільки, у випадку, якщо зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи відповідача невідоме, його виклик до суду здійснюється через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України. З опублікуванням оголошення про виклик відповідач вважається повідомленим про дату, час і місце розгляду справи (ст. 128 ЦПК України) [22].

Окрім того, як зазначено у Заочному рішенні Святошинського районного суду м. Києва від 13.03.2024 року у Справі № 759/24969/23:

«Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 76 Закону України «Про міжнародне приватне право» суди можуть приймати до свого провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом у випадку, зокрема, коли дія або подія, що стала підставою для подання позову, мала місце на території України [1]. Що цілком логічно, адже, якщо шлюб був укладений на території України відповідно до її законодавства, він має бути розірваний також згідно законодавства України, тим більше, коли про це просить громадянка України, яка має у власності нерухоме майно та зареєстроване місце проживання на території України.

Я вважаю, що Позивачка скористалася своїм законним правом на звернення до суду, виконавши всі, передбачені чинним процесуальним законодавством вимоги для подачі позовної заяви до суду, а також, сплатила судовий збір за розгляд справи про розірвання шлюбу у відповідності до ЗУ «Про судовий збір».

Як правильно зазначає науковець О.О. Кот, що у разі порушення її суб'єктивного права особа вільна у виборі способу захисту, за умови, що обраний нею захід відповідає критеріям належності та ефективності. В основу цього висновку покладений властивий цивільному праву принцип диспозитивності як основоположної характеристики методу цивільно-правового регулювання. За таких обставин було б дивним, якби учасникам цивільних правовідносин не була надана свобода у виборі також і форм захисту порушеного права, хоча сам набір відповідних форм здавна встановлюється на нормативному рівні [5, с. 241].

Згідно практики Верховного Суду (Постанова Верховного Суду у справі № 526/442/22 від 19 жовтня 2022 року):

Відповідно до практики ЄСПЛ, реалізуючи положення Конвенції, необхідно уникати надто формального ставлення до передбачених законом вимог, оскільки доступ до правосуддя повинен бути не лише фактичним, але і реальним. Надмірний формалізм при вирішенні питання щодо прийняття (розгляду) позовної заяви або скарги є порушенням права на справедливий судовий захист [9].

Аналогічна позиція викладена у Постанові Верховного Суду від 04 березня 2020 року в справі № 559/2162/18 [7].

Проте, в іншій ухвалі про залишення позовної заяви без руху у цій справі, суддя іншої думки: «Суд акцентує увагу заявника на тому, що право на доступ до правосуддя не є абсолютним, на цьому наголошує і Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях «Голдер проти Великої Британії» від 21.02.1975 року, «Де Жуфр деля Прадель проти Франції» від 16.12.1992 року, «Осман проти Сполученого королівства» від 28.10.1998 року та «Креуз проти Польщі» від 19 червня 2001 року. Воно може бути піддане обмеженням, дозволеним за змістом, тому що право на доступ до суду за самою своєю природою потребує регулювання з боку держави» [21].

Аналізуючи схожу ухвалу про залишення позовної заяви про розірвання шлюбу без руху у справі № 727/9688/24, окрім згаданих вище підстав, зокрема: «відсутні посилання на докази, чому позивач за відсутності з відповідачем на час подання позову неповнолітніх дітей, звертається до суду, не ставлячи питання про розірвання шлюбу через органи РАЦСу» [17], вимагає оригінал свідоцтва про шлюб, не зважаючи на те, що Верховний Суд у вище згаданій Постанові у справі № 526/442/22 зазначив, що зважаючи на зміст статей 95, 177 ЦПК України залишення позовної заяви без руху з підстав ненадання оригіналу свідоцтва про шлюб є порушенням принципу верховенства права, права на справедливий суд, суперечить завданням цивільного судочинства [9].

Зазначена постанова Верховного Суду проігнорована й в ухвалі про залишення позовної заяви без руху від 17.01.2025 року у справі № 447/13/25, з обґрунтуванням, що дана заява не відповідає вимогам ст. 175 ЦПК України, а саме не додано до заяви про розірвання шлюбу оригінал свідоцтва про реєстрацію шлюбу. Також не зазначено об'єктивні обставини, відповідно до яких позивачка позбавлена можливості представити оригінал вказаного документа [19].

Окрім вимагання оригіналу свідоцтва про шлюб, Франківський районний суд м. Львова в ухвалі від 19.02.2025 року у справі № 465/1346/25, на моє переконання, вільно трактує як норми процесуального права, так і норми матеріального права. Адже, у вище згадані ухвалі, суд посиляється на те, що наявність у сторін повнолітнього сина поруч із відсутністю доведення які саме підстави перешкоджають розірванню шлюбу з відповідачем в органах РАГС є підставою для залишення позову без руху [20].

Отже, залишаючи позовні заяви без руху, суди ігнорують чинне законодавство, не враховують актуальну практику Верховного Суду, а натомість, керуються застарілими постановами ще Верховного Суду України, вільно трактують процесуальний та матеріальний закон, що створює надмірний формалізм, порушує конституційні права особи на звернення до суду за захистом своїх прав та свобод.

Окремої уваги заслуговує інститут відмови у відкритті провадження у справі. Якщо при залишенні позову без руху, після усунення недоліків, передбачені ухвалою, позивачем, позовна заява вважається поданою в день первісного її подання до суду. Навіть якщо позивач не усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, заява вважається неподаною і повертається позивачеві, що не перешкоджає повторному зверненню [22]. Тоді як при відмові у відкритті провадження, позивач позбавлений такого права, за винятком, на відміну від ухвали про залишення позовної заяви без руху, зазначену може оскаржити в апеляційному порядку. Вважаю, що законодавець таким чином забезпечив право особи на звернення до суду, оскільки, ухвали про відмову у відкритті провадження не завжди відповідають закону.

Не погоджуюся із думкою К.А. Лубяни, яка дійшла висновку, що більшість випадків відмови судом у відкритті провадження у справі пов'язані із тим, що спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав розглядається чи вже розглядався у судовому порядку цим самим чи іншими судами, і щодо нього наявне рішення. У інших випадках, суд має прийняти позовну заяву до провадження, якщо вона підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства [6, с. 158]. Оскільки ч. 1 ст. 186 ЦПК України передбачає перелік підстав відмови у відкритті провадження суддею:

- 1) заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;
- 2) є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами;
- 3) у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;
- 4) є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим;
- 5) є рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;
- 6) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва [22].

Таким чином, не можна стверджувати, що у випадку відмови судом у відкритті провадження з причини смерті фізичної особи позивача чи відповідача є порушення норм процесуального законодавства чи конституційних прав особи.

Проте, зовсім інша справа, коли суди вільно тлумачать зазначену норму, що у свою чергу створює перешкоди для звернення особи до суду за захистом своїх прав. Прикладом слугує Постанова Сумського апеляційного суду від 23.01.2025 року у справі № 591/4517/24, якою скасовано ухвалу суду першої інстанції про відмову у відкритті провадження у справі. Апеляційним судом

встановлено, що ухвалою Зарічного районного суду м. Суми від 02 травня 2024 року відмовлено у відкритті провадження у справі за позовної заявою ОСОБА_1 до Управління Служби безпеки України в Сумській області, Служби безпеки України, ОСОБА_2, ОСОБА_3, Сумської міської ради, третя особа - Управління «Служба у справах дітей» Сумської міської ради» про визнання бездіяльності, дій незаконними, визнання рішень, наказу незаконними та їх скасування, визнання ордеру недійсним, виселення із службового житла та зобов'язання вчинити певні дії. Відмовляючи на підставі п. 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК України у відкритті провадження у справі, суд першої інстанції виходив з того, що дана справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, роз'яснено позивачу право звернутись з вказаним позовом в порядку адміністративного судочинства. Не погоджуючись із зазначеною ухвалою, апеляційний суд зазначив, що визначальною ознакою справи адміністративної юрисдикції є суть (зміст, характер) спору. Публічно-правовий спір, на який поширюється юрисдикція адміністративних судів, є спором між учасниками публічно-правових відносин і стосується саме цих відносин. Водночас приватноправові відносини вирізняються наявністю майнового чи немайнового, особистого інтересу учасника. Спір має приватноправовий характер, якщо він обумовлений порушенням або загрозою порушення приватного права чи інтересу, зазвичай майнового, конкретного суб'єкта, що підлягає захисту в спосіб, передбачений законодавством для сфери приватноправових відносин, навіть якщо до порушення приватного права чи інтересу призвели управлінські дії суб'єктів владних повноважень. З заявлених вимог вбачається, що позивач просить поновити його права шляхом виселення із службової квартири ОСОБА_2 та членів його сім'ї та передачі такої квартири йому, на що всі позовні вимоги і спрямовані, що свідчить про наявність майнового, особистого інтересу позивача отримати житло, яке було передане іншій особі замість нього, що свідчить про наявність приватноправового спору. Крім того, з відзиву на апеляційну скаргу Сумської міської ради вбачається, що спірна квартира виключена з числа службових. Отже, позивач, звертаючись до суду, обґрунтовано визначив належність спору до цивільної юрисдикції відповідно до суб'єктного складу правовідносин, предмета спору та змісту правовідносин сторін [10].

Варто згадати ч. 4 ст. 315 ЦПК України, яка передбачає ще одну підставу для відмови у відкритті провадження у справі, якщо з заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, вбачається спір про право, а якщо спір про право буде виявлений під час розгляду справи, - залишає заяву без розгляду [22].

Проаналізувавши судову практику про застосування судами згаданої норми при постановленні ухвали про відмову у відкритті провадження у справі, я дійшла переконання, що суди по-різному трактують цю норму. Для прикладу, Сумський апеляційний суд своєю постановою від 23.01.2025 року у справі № 592/6575/24 скасував ухвалу Ковпаківського районного суду м. Суми від 30 квітня 2024 року про відмову у відкритті провадження у справі. Апеляційний суд встановив, що Ухвалою Ковпаківського районного суду м. Суми від 30 квітня 2024 року відмовлено у відкритті провадження у справі за заявою представника ОСОБА_1 – адвоката Грицика Г.О. до ОСОБА_2 про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу та визнання спадкоємцем 4 черги. В апеляційній скарзі ОСОБА_1, посилаючись на порушення судом норм процесуального права, просить ухвалу суду скасувати та направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції. Вважає помилковим висновок суду про те, що подана заява не є позовом, а являє собою заяву в окремому провадженні де вбачається спір про право. Вказує, що її заява про встановлення такого факту в окремому провадженні по справі № 595/16198/23 ухвалою Ковпаківського районного суду м. Суми від 17 квітня 2024 року залишена без розгляду з підстав наявності спору про право, тому до суду було саме подано позовну заяву про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу та визнання спадкоємцем 4 черги. Через відсутність у ЄСІТС шаблону саме такої позовної заяви, діючи відповідно до роз'яснень центру технічної підтримки ДП «ЦСС», було використано універсальний шаблон «Заява». Тобто, в електронному кабінеті представника зареєстрована саме позовна заява, але без слова «ПОЗОВНА», яка відповідає вимогам ч. 3 ст. 175 ЦПК України. Судовий збір при подачі цього позову сплачено як за немайновий позов в розмірі 0,4 прожиткового мінімуму з урахуванням зниженого коефіцієнту 0,8, тоді як за вимогами ст. 318 ЦПК України при розгляді справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, судовий збір сплачується у розмірі 0,2 розміру прожиткового мінімуму на одну працездатну особу. Крім того, у справах окремого провадження відсутній відповідач, не має третіх осіб, а вказується заінтересована особа, на що суд повинен був звернути увагу.

Зазначає, що встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу їй потрібно для подальшого підтвердження права на спадкування за законом як спадкоємця 4 черги, такі дві вимоги і поєднані у позові. Задовільняючи апеляційну скаргу колегія апеляційного суду виходила з того, що: «із наведеного вбачається, що отримавши заяву представника ОСОБА_1 – адвоката Грицика Г.О. про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, з огляду на її зміст, суд першої інстанції мав залишити її без руху для уточнення вимог заявника, конкретизації процесуального статусу зазначених учасників справи та виду провадження. З огляду на викладене, не надавши заявнику можливості уточнити свої звернення до суду, суд першої інстанції дійшов передчасного висновку про відмову у відкритті провадження на підставі ч. 4 ст. 315 ЦПК України у справі за заявою представника ОСОБА_1 – адвоката Грицика Г.О. про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу» [11].

Цікавою є Постанова Вінницького апеляційного суду від 05.03.2025 року у справі № 128/5116/24, яка теж скасовує ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі з підстав наявності спору про право. Апеляційний суд у згаданій постанові дає чітке тлумачення що саме потрібно розуміти під поняттям «спір про право» – певний стан суб'єктивного права; спір є суть суперечності, конфлікт, протиріччя сторін, спір поділяється на матеріальний і процесуальний. Таким чином, виключається під час розгляду справ у порядку окремого провадження існування спору про право, який пов'язаний з порушенням, оспоруванням або невизнанням, а також недоведенням наявності суб'єктивного права за умов, що є певні особи, які перешкоджають в реалізації такого права. У порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, зокрема, якщо згідно із законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав осіб; встановлення факту не пов'язується із наступним вирішенням спору про право. Апеляційний суд встановив, що заявник звернувся в суд виключно з метою увійти в коло осіб, що можуть претендувати на соціальні гарантії, які передбачені чинним законодавством членам сім'ї загиблого військовослужбовця, в тому числі на одноразову грошову допомогу, при цьому не ставлячи питання про розмір виплати такої допомоги. Сама по собі необхідність встановлення такого факту не свідчить про наявність спору, оскільки існування спору про право повинно бути реальним, а не гіпотетичним. В оскаржуваній ухвалі не зазначено, з ким у заявника виник спір про право, в чому він полягає та чим підтверджується його наявність. Ні з заяви, ні з доданих до неї доказів апеляційний суд такого не вбачає [8].

Все – таки виникає питання, яким чином можна запобігти появі вище згаданих випадків проблем доступу до правосуддя особі? Адже, як вже було досліджено у цій науковій статті, проблема різного застосування практики Верховного Суду, та й навіть, Верховного Суду України, ЄСПЛ, норм матеріального та процесуального права судами на стадії відкриття провадження потребує негайного та ефективного вирішення. Цій проблемі приділила увагу науковиця Угриновська О.І. за співавторством з Хомутецьким Д. у статті «Проблематика правозастосовної практики судів загальної юрисдикції, що виникає при врахуванні висновків, викладених у постановах Верховного Суду, а також моделі її розв'язання». Автори виділили чотири основні проблеми щодо урахування висновків Верховного Суду:

1. виокремлення із цілого тексту рішення того конкретного логічного умовиводу, що підлягає застосуванню;
2. неврахування висновків Верховного Суду *per incuriam* (через брак турботи), тобто тих, які висловлені без належного врахування законодавства та/або фактичних обставин;
3. врахування висновків Верховного Суду, що стосуються нечинних норм і норм, які були змінені;
4. ретроспективної та перспективної дії висновків Верховного Суду, яка піднімається науковцями і практиками, зокрема самими суддями Верховного Суду [16, с. 71-73].

Цілком погоджуюся із запропонованими авторами пропозиціями щодо вирішення цих проблем: відступ від висновків із постанов Верховного Суду, згідно з поданими статистичними даними й зробленими умовиводами, є поширеним і дієвим засобом унормування судової практики й має залишатись таким. Серед іншого, саме цим інструментом варто усувати висновки, що зроблені *per incuriam*, тобто явно помилково, а також розв'язувати проблему висновків *obiter dictum*. Третя і четверта проблеми, навпаки, мають розв'язуватись саме шляхом унесення змін до законодавства. Ретроспективне застосування висновків із постанов Верховного Суду не має допускатись. Аналогічного висновку доходимо й стосовно висновків із постанов Верховного Суду, що стосуються норм права, які втратили чинність або були змінені [16, с. 74].

Абсолютно слушно висловився Верховний Суд у постанові від 30.06.2021 року у справі № 761/34272/18: «Однакове застосування закону забезпечує загальнообов'язковість закону, рівність перед законом та правову визначеність у державі, яка керується верховенством права. Єдина практика застосування законів поліпшує громадське сприйняття справедливості та правосуддя, а також довіру до відправлення правосуддя» [12].

Висновки. Підсумовуючи вище згадане, варто наголосити, що залишення позовної заяви без руху чи відмовляючи у відкритті провадження у справі з підстав, які не передбачені ст.ст. 185, 186, 315 ЦПК України є перешкодою у доступі до правосуддя та порушення конституційного права звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Якщо позовна заява була подана із додержання всіх вимог ст. 175, 177 ЦПК України як засіб реагування на зазначені ухвали, позивачу слід:

1. Написати «заяву на ухвалу про залишення без руху», в якій детально викласти всі заперечення що так званих недоліків, які потрібно усунути, посиляючись на норми матеріального та процесуального права та обов'язково на практику Верховного Суду, чим вкотре наголосити суду, що Позивач виконав всі вимоги, передбачені чинним законодавством для того, щоб його позовна заява була прийнята та розглянута судом;

2. Оскаржити в апеляційному порядку ухвалу про відмову у відкритті провадження, належно аргументуючи свою позицію з підстав, наведених у п. 1.

Подальше дослідження проблем доступу до правосуддя слід провести на основі позиції, що викладена у постанові Верховного Суду від 30.06.2021 року у справі № 761/34272/18 щодо однакового застосування закону судами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заочне рішення від 13.03.2024 року у справі № 759/24969/23. Святошинський районний суд м. Києва. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117625476>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Коссак В.М. Особливості захисту прав та інтересів осіб у разі порушення їх органами державної влади. *Проблеми цивільного права та процесу*. 2017. Харків. С. 45–47.
5. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: *монографія*. Київ: Алерта, 2017. 494 с.
6. Лубяна К.А. Діяльність адвоката на стадії відкриття спрощеного позовного провадження у цивільній справі та ускладнень, які унеможливають таке відкриття. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*, № 1 (39), Київ. 2020. С. 154–164.
7. Постанова від 04.03.2020 року в справі № 559/2162/18. Верховний Суд. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88168579>.
8. Постанова від 05.03.2025 року у справі № 128/5116/24. Вінницький апеляційний суд. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125623314>.
9. Постанова від 19.10.2022 року у справі № 526/442/22. Верховний Суд. Правова система ipLex360C. URL: <https://iplex360.com.ua/sud.php?doc=107077982>.
10. Постанова від 23.01.2025 року у справі № 591/4517/24. Сумський апеляційний суд. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124731842>.
11. Постанова від 23.01.2025 року у справі № 592/6575/24. Сумський апеляційний суд. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124693568>.
12. Постанова від 30.06.2021 року у справі № 761/34272/18. Верховний Суд. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98327384>.
13. Про затвердження Порядку продовження строку перебування та тимчасового проживання, продовження та скорочення строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України. Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2012 № 150. Верховна Рада України. Офіційний портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/150-2012-%D0%BF#Text>.

14. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. – № 1382-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text>.
15. Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану: *монографія* / за ред.: Є.О. Харитонova, О.І. Харитонovої, К.Г. Некіт; упор.-укл. Ю.С. Маршук; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2023. 336 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23423>.
16. Угриновська О. Хомутецький Д. Проблематика правозастосовної практики судів загальної юрисдикції, що виникає при врахуванні висновків, викладених у постановах Верховного Суду, а також моделі її розв'язання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*, № 1 (127), 2024. С. 70–76.
17. Ухвала від 11.09.2024 р. у справі № 727/9688/24. Шевченківський районний суд м. Чернівці. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121544493>.
18. Ухвала від 12.12.2024 р. у справі № 465/9869/24. Франківський районний суд м. Львова. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123749815>.
19. Ухвала від 17.01.2025 року у справі № 447/13/25. Миколаївський районний суд Львівської області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124475390>.
20. Ухвала від 19.02.2025 року у справі № 465/1346/25. Франківський районний суд м. Львова. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125271079>.
21. Ухвала від 24.12.2024 р. у справі № 465/9869/24. Франківський районний суд м. Львова. Франківський районний суд м. Львова. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123996731>.
22. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.